

Hajdú Zoltán¹

Fodor Ferenc és a két világháború között felnőtt geográfus és közgazdász generáció kapcsolatrendszerének sajátosságai

Bevezetés

Fodor Ferenc (1887–1962) a 20. század első felének egyik jelentős, eredeti eredményeket felmutató, kutató és oktató geográfusa, a korszak sokszínű és ellentmondásos egyénisége volt. Fodor gazdaságföldrajzi egyetemi oktatói tevékenysége során természetes módon kapcsolatba került a közgazdász egyetemi hallgatókkal, az Eötvös Collegium földrajzi szakvezetőjeként a geográfus hallgatókkal, kollégaként a fiatal oktatói, kutatói nemzedékekkel. Fodor mindenkor segítőkész egyetemi oktató volt, de kritikával szemlélte, különösen a kibontakozó falukutatói munkálatokat. Tevékenysége egész időszakában felvállalta a tudományos, s részben a közéleti vitákat. Nem vállaljuk fel az „igazságosztó” szerepét Fodor és fiatalabb kortársai két világháború közötti, többször személyeskedő vitáiban, de a korszak folyamataiba ágyazva bemutatjuk azokat. Megítélésünk szerint a „mindenkori Fodor-ügy” az akkori magyar társadalom politikai, történeti, tudománypolitikai stb. fordulataiban gyökerezik alapvetően, de e meghatározó feltétel mellett szerepet játszott benne a magyar geográfus társadalom mindenkori emberi, személyi összetételének sajátossága, ellentmondásos belső struktúrája, bonyolult érdekrendszer is.

A földrajz, illetve a közgazdaságtan egyetemi hallgatói jelentős részben a magyar társadalom alacsonyabb társadalmi rétegeiből kerültek ki a két világháború közötti időszakban, hiszen a két képzés a relatíve „olcsó szakok” kategóriájába tartozott. Ezekben a fiatalokban a faluval, a szegényebb társadalmi csoportokkal

---

¹ Hajdú Zoltán: tudományos tanácsadó, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs; hajdu@rkk.hu

kapcsolatban korán megjelent a szolidaritás vállalása. Fodor Ferenc maga is paraszti – kézműves/iparos rétegből jövő, első generációs értelmiségi volt, így akár a fiatal, népi egyetemi hallgatók mozgolódásának élére is állhatott volna. Nem így történt, konzervatív neveltetése és ilyen jellegű világképe nem tette ezt lehetővé. Ezzel szemben a földrajztudomány meghatározó személyisége – Teleki Pál – a magyar arisztokrácia világából került ki. Ez hordozott egyfajta kihívást és alkalmazkodási kényszert mind Fodor (aki a legteljesebb mértékben alkalmazkodott a tőle csak néhány évvel idősebb Teleki elvárásaihoz, sőt több tekintetben követte is Telekit), mind pedig a hallgatók, majd fiatal oktatók számára. A Teleki és a „Tanítványok” konfliktusa a Táj- és Népkutató Központ kiállítása kapcsán 1938-ban jelent meg a leginkább élesen. Fodor Teleki irányában önként vállaltan, meggyőződésből, szinte kritikátlan tekintélytisztelő volt, s mintegy önmaga számára ugyanezt elvárta egyetemi hallgatói és fiatal oktató kollégái részéről. Fodor egyszerre jelent meg villámhárítóként, illetve olyan emberként, akin bizonyos mértékben „törleszteni lehetett”. Konfliktusainak jelentős része ebből a sajátos szituációból eredeztethető. A korszak belső sajátosságait, emberi viszonyainak összetett jellegét a korabeli tudományos viták, MTA kéziratári források, mellett három alapvető, nagy részben önéletrajzi feldolgozás (Cholnoky Jenő, Fodor Ferenc, Rónai András) alapján fogalmazzuk meg.

Fodor Ferenc pályafutása és a fiatalabb generáció szakmai kapcsolatrendszere 1945-ig

Fodor az egyik legjobban dokumentálható alakja a modern magyar földrajz-történetnek, hiszen az 1949 után az MTA-hoz benyújtott önéletrajzai, az általa írt tudománytörténeti összegzés önértékelési és életrajzi összefoglalása, valamint a felesége által az MTA Könyvtár Kézirattárba lehelyezett kéziratokhoz írt életrajza (Fodor F.-né 1963) szinte mindenre kiterjedően megrajzolták életpályáját. Magam is értékeltem átfogó jelleggel az életművet, így e rövidre szabott keretben csak az oktató-nevelő Fodor és a fiatalabb generációk viszonyának kérdéskörét érintem.

Fodor Ferenc családja paraszti-iparos gyökerű, édesapja jómódú szűrszabó és szűcsmester volt. A családon belül Fodor egyszerre megismerte a paraszti világ, valamint a vidéki iparos társadalom életvitelét, szokás- és értékrendjét. Feltehetően nem állunk messze az igazságtól, amikor úgy véljük, hogy a paraszti-kézműves környezetből való származás, a konkrét fizikai munka megismerése, megbecsülése, jelentős szerepet játszott abban, hogy a későbbiekben

Fodor a „gazdálkodó”, a „dolgozó embert” állította gazdaságföldrajzi munkásságának fókuszába. Az ország mezőgazdasági földrajzát nem csak statisztikai adatok alapján dolgozta fel, hanem falusi ismereteinek körét is hasznosította.

Fodor néprajzi érdeklődése is megalapozottá vált, hiszen a dolgozó, gazdálkodó ember minden vonatkozását történeti és környezeti viszonyrendszerében szemlélte. Fodor sohasem szégyellte sem szülőhelyét, sem pedig a kor szellemi elitje szempontjából „alacsony” származását, de gyakran megélte mindkettő viszonylagos hátrányát. (Ugyanakkor ez a fajta családi származás egyben hatalmas hajtóerőt is jelentett, minden területen bizonyítani kart, vágott a szakmai sikerre és anyagi elismerésre egyaránt.)

A római katolikus elemi iskola tanítója figyelte az éles eszű, tehetséges gyerekekre. A családja 1898-ban Tenkéről Szatmárra költözött. Fodor a szatmári római katolikus főgimnáziumba került, ahol visszaemlékezései és az iskolai évkönyvek tanúsága szerint is szorgalmas, jó eredményeket felmutató tanuló volt. Fodor a családban és a szatmári egyházi középiskolában mély, római katolikus nevelést kapott. Vallási meggyőződése belső lelki életének meghatározó tényezőjévé vált, a római katolikus valláserkölcs értékre, az egyházhoz való szerves és szoros viszonya meghatározta életfelfogását és életvitelét. Akkor is hű maradt vallási neveltetéséhez, értékrendjéhez, amikor személyes életében előnyöket nyújtott volna a tagadás, avagy az ideológiai váltás. (Fodor Ferencet egész életében szoros kapcsolatok fűzték a római katolikus egyházhoz. Az egyházi kötődése révén olyan magas állású személyekkel is kapcsolatba került, amelyre egyszerű geográfusként nem lett volna lehetsége.)

Fodor a középiskolai tanulmányai alatt kacérokodott a művészeti pálya gondolatával, (jól rajzolt, festett, énekelt, zenélt, rendkívül jó kéz ügyessége volt) jelentkezett is a Képzőművészeti Főiskolára, de nem vették fel. (Alapvetően érzékeny idegrendszerű ember volt, ami a későbbiekben lényegi szerepet játszott emberi kapcsolatainak formálásában). Az érettségi után így végül is a budapesti tudományegyetemre került, ahol földrajz-termesztudomány szakra iratkozott be. 1910-ben bölcsészdoktori, 1911-ben pedig középiskolai tanári oklevelet szerzett. A kötelező gyakorlati évet Budapesten töltötte, a tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumában. Fodor 1911 őszén Karánsebesre került középiskolai tanárként. 1915-ben Karánsebesen kapcsolódott be a – későbbiek során életében és kapcsolatrendszere alakulása szempontjából oly fontos – cserkészmozgalomba. A kisvárosban ő szervezte meg az első cserkészcsapatot. (A cserkészethez kapcsolódóan széleskörű társadalmi ismeretségre, s magas egyházi és politikai összeköttetésekre tett szert.) 1916 őszén Fodor a kutatásai

elmélyítése, a továbblépés érdekében vette fel írásban a kapcsolatot Teleki Pállal, a Magyar Keleti Kultúrközpont balkáni kutatási programjába kívánt bekapcsolódni. Teleki a gazdasági és politikai földrajzi kutatások elmélyítésére hívta fel Fodor figyelmét.

1919 nyarán a megszálló román hatóságok elbocsátották Fodort tanári állásából, mert bár tudott románul, s elvileg akár maradhatott is volna, de nem volt hajlandó hűségesküt tenni. A két világháború közötti magyar földrajztudomány első és második vonalát az államhatár-változások mind érzelmileg, mind pedig társadalmi státuszukban és anyagi viszonyaiban rendkívül súlyosan érintették. A földrajztudomány lényegében a többséget illetően „menekültek tudományának volt tekinthető”. Mind az első, mind pedig a második vonal képviselői súlyos személyiségsérüléseket szenvedtek életfeltételeik, életkörülményeik alapvető változásai során. Ezek nélkül a mentális problémák nélkül nem érthetőek meg a földrajztudomány két háború közötti bonyolult viszonyai. (Érdekes eredményeket hozhatna egy szakszerűen elvégzett történeti, feltáró jellegű csoportlélektani elemzés.)

Fodor 1919 szeptemberében családjával együtt elhagyta Karánsebest, Törökszentmiklóson, majd Budapesten keresett munkalehetőséget a maga számára. A VKM az újpesti Főiskolai Szociális Telepen helyezte ideiglenesen állásba, ahol nemzetnevelő és népművelő előadásokat tartott. Ezzel párhuzamosan Teleki meghívta, hogy dolgozzon a Békeelőkészítő Irodában is. (Az irodában töltött időszakban szinte minden fontosabb politikussal találkozott, aki a két világháború közötti időszakban jelentős szerepet játszott.) A béke-előkészítés időszakában a magyar geográfusok félretették korábbi szakmai és emberi ellentéteiket, s együtt dolgoztak az ország érdekében. Később viták támadtak arról, hogy ki melyik anyagot készítette, ezért Fodor a Földrajzi Közleményekben tételesen közzétette, hogy ki mely anyag eredeti szerzője. (A viták később sem csitulak el teljesen az akkori anyagok szerzőségét és hasznosítását illetően.) Fodor a párizsi béketárgyalások alatt itthon dolgozott, s Teleki kéréseit teljesítve, szervezte, s részben irányította a szükséges munkákat. Fodor így ténylegesen jelentős szerepet játszott a béke-előkészítési anyagok kidolgozásában. A munka során Fodor szerteágazó személyes kapcsolatrendszerre tett szert politikusi körökben és a szélesebb értelemben vett társadalomtudományok képviselői között.

1920-21-re Fodor Ferenc befutott, elismert kutatóvá vált, bekerült a korabeli magyar geográfusok elitjébe. A Földrajzi Közlemények egyik szerkesztője, és a Magyar Földrajzi Társaság Választmányának tagja lett. A kolozsvári

Ferenc József Tudományegyetem a rövid budapesti kényszertartózkodásának időszakában 1920-ban egyetemi magántanárrá habilitálta a „Magyarország és a Balkán gazdasági földrajza” tárgykörben, majd az egyetem Szegedre költözött. Fodor megpályázta a tanszékvezetői pozíciót, de vesztett Kogutowicz Károllyal szemben. (A magyar földrajztudomány minden bonyolultsága, szakmai és személyi szövevénye megjelent az ügyben.) Kogutowicz 1921-ben létrehozta a „Föld és Ember” című, elsősorban Magyarország földrajzi problematikájával foglalkozó folyóiratot, s megalapította a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályát, mely folytatta a „Zsebatlasz” kiadását (Bátky, Kogutowicz 1922).

Az 1920. évi XXXI. törvény határozott a budapesti kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar felállításáról és ideiglenes belső szervezete kialakításáról. A Földrajzi Tanszék létrehozásakor (1921) Teleki Fodor Ferencet a tanszékre hívta, s elintézte, hogy magántanári habilitációját erre a karra is kiterjesszék. Fodor a gazdaságföldrajzi oktatás egyik meghatározó személyisége lett Teleki mellett, s Teleki gyakori távollétében helyette is. A karon eltöltött csaknem 20 év Fodor oktatói és kutatói munkásságának legintenzívebb időszaka.

Fodor életében a Közgazdaságtudományi Karon eltöltött hosszú időszak szinte minden szempontból meghatározó volt. Ekkor teljesedett ki igazán tudományos munkássága, ekkor vált a magyar gazdasági földrajz egyik meghatározó személyiségévé, társadalmi státusza a beosztásánál jelentősebb volt, a cserkészlet révén karon, egyetemen és országon belül is ismert személyiséggé vált. 1928-ban egyetemi címzetes rendkívüli tanár, majd 1932-ben nyilvános rendkívüli egyetemi tanár lett. (Ha megnézzük az 1932-ben publikált *A magyar legújabb kor lexikona* Fodor címszavát akkor azt állapíthatjuk meg, hogy egyetemi munkája mellett a közéleti tevékenysége rendkívül széles volt, több jelentős társadalmi és tudományos szervezetben fejtett ki vezető tevékenységet.) A gazdasági földrajz oktatójaként Fodor az 1920-as évek elejétől minden hallgatót ismert, tanított, vizsgáztatott a Közgazdaságtudományi Karon. A kutatóvá, tudós tanárrá vált volt hallgatóiról a nagy földrajztörténeti munka személyi adattári részében igyekezett korrekt módon véleményt alkotni, még azokról is, akikkel valamilyen vitába, konfliktusba keveredett.

Fodor számára az ismeretterjesztés a cserkész, a pedagógiai és nemzetnevelő munka szerves részét képezte. Szinte minden művében megtalálható az ismeretterjesztő szándék, (iskolán belüli, iskolán kívüli) de a leginkább a szülőföld- és honismerettel kapcsolatos művei tekinthetők ismeretterjesztő

jellegűeknek (Fodor 1925, 1926, 1937). 1926-os nagy ismeretterjesztő összefoglalásában Fodor szerves kapcsolatot teremt a haza (a történelmi Magyarország), a szülőföld és a község között. Számára evidencia a két világháború közötti időszakban, hogy a „teljes hazát” kell megismertetni a magyarsággal, különösen a tanuló ifjúsággal. A haza megismerésének a kezdete a magyar föld megismerése: „ahogy azt a Teremtő megteremtette”. A következő lépés annak bemutatása, hogy a magyar nép mit csinált ezzel a földdel, mit változtatott, dolgozott rajta régen, mit dolgozik rajta most, hogyan tud rajta megélni. A magyar föld így lényegében a Teremtő és a magyar nép közös alkotásaként jelenik meg Fodor számára az ismeretterjesztés szintjén. A *magyar föld – magyar nép* című művét is felkérésre írta Fodor, az 1926-os szerves folytatásának tekintette. Elsődleges célja a magyar föld megismertetése és megszerettetése a magyar néppel. A magyar népnek meg kell ismernie a magyar földből felé áramló „táj-lelket”, s azonosulnia kell azzal. Az elemzés történeti, történeti földrajzi, „geohistóriai” részeket egyaránt felölel.

A világháborús vereség, az ország-csonkítás után a magyar tudomány a korábbiaknál tudatosabban fordult az Alföld, a magyar parasztság, valamint a falusi, tanyasi problémák felé. Ennek részben politikai okai voltak, részben pedig annak tudomásul vétele, hogy az új országhatárok között felértékelődött az Alföld, a mezőgazdaság és politikai szempontból a parasztság is.

Fodor művének egyik ihletője, sok szempontból előzménye (nem csak a címválasztás okán) Szabó Dezső (1879–1945) 1918-ban, a történelmi Magyarország és társadalma összeomlásának időszakában írt, 1919-ben, két kötetben megjelent regénye. Szabó nemcsak ezzel a művével hatott Fodorra, de kimutatható, hogy Fodor ismerte az 1923-ban, az *Élet és Irodalom* hasábjain megjelent, a turánizmussal és az új magyar ideológiával kapcsolatos fejtegetéseit is, ha azokkal teljes mértékben nem is azonosult. Fodor művének másik ihletője a falukutató mozgalom, annak különböző áramlatai. A falu kutatásával Fodor maradéktalanul egyet értett, úgy látta, hogy az új országban (akár akarta, akár nem a valóságot tudomásul kellett vennie) parasztság és falvak kérdése nagymértékben felértékelődött. Az 1930 karácsonyán született előszóban Fodor azt fogalmazta meg, hogy: „Szülőföldemnek, szülőfalumnak nem történetét akarom adni a régi értelmezésben. Nem történelmet írok, hanem életrajzot”. A kötet 1942-es kiadásának előszavában (Fodor 1942) gróf Teleki Pál nemes emlékezetére ajánlotta a könyvet, aki a munkát 1931-ben az MTA-n *Egy évezredes magyar falu* címen bemutatta. Az 1940 karácsonyán született előszóban Fodor fájdalmas keserőséggel állapította meg: „A történelmi vihar 1940 nyarán

is csak mellette zúgott el e két falunak, de vissza nem hozta őket az anyaország kebelére, hanem éppen előttük húzta meg a határokat. Az elnemsodort falu most egyúttal megneváltott faluvá is lett”.

Fodor a „település-életrajz” megírásakor a *Szülőtájam földje és ege* fejezetben a földrajzi környezet sokoldalú elemzését adta. A *Szülőföldem népe* keretei között a hosszú távú népesedési folyamatokat mutatta be. A *Falvaink a tájban* elemzésben Tenke és Bélfenyér sokoldalú viszonyrendszerét elemezte. A *Szülőföldem gazdasági élete* keretében egyszerre mutatta be a két település és szűkebb környezetük gazdasági tevékenységének változási folyamatait. Az összegzésnek számító egy oldalban (*E föld csodái a népében*) jelenik meg a legfontosabb üzenete: „*És végül megtörtént a legnagyobb csoda: áll a mindenkitől magára hagyott, nemzete testéről leszakított, de szegénységében is diadalmas, elnemsodort magyar falu!*” Az írást a felhasznált statisztikai adatbázis bemutatása, valamint a források és a szakirodalmi kitekintés zárta.

Fodor az Eötvös Collegium (melynek kurátora Teleki Pál volt 1921-től) földrajzi képzésének a felelőse volt 1923–1939 között. Ebben a pozícióban kiemelkedő szerepet játszott a Collegiumban élő és a tudományegyetemen, illetve majd a Közgazdaságtudományi Kar Műegyetembe való átkerülése után az ott tanuló hallgatók képzésében. Az I. világháború előtt is voltak a Collegiumnak híressé vált diákjai (pl. Wallner Ernő), de az Eötvös Collegium igazi nagy, „geográfus professzornevelő” korszaka a két világháború közötti időszak volt. A Collegium lakója és diákja volt ebben az időszakban Bulla Béla, Mendöl Tibor, Kádár László, Major Jenő, Szádeczky-Kardos Elemér. A sikeres tevékenység feltételeinek biztosításában meghatározó szerepe volt Teleki Pálnak, a közvetlen képzési- továbbképzési tevékenység szervezésében és az oktatásban Fodor Ferencnek.

Fodor konfliktusai részben a Telekihez fűződő szoros kapcsolatai miatt, részben pedig saját törekvései kapcsán jelentek meg. A földrajzi társadalom egy része féltékenyen figyelte a szoros Teleki–Fodor kapcsolatot, s Fodor is élt mások felé a kapcsolat lehetőségeinek túlhangsúlyozásával. Publikációs tevékenységét többen túlságosan nagyinak és tematikailag szélesnek tartották. Többen irigyelték anyagi sikereit is. Megromlott Fodor kapcsolata Cholnoky Jenővel, s különösen a fiatalabb generáció egyes képviselőivel (Bulla Béla, Hantos Gyula), akik pedig különböző okoknál fogva Teleki bizalmát legalább annyira élvezték, mint Fodor. Alapvetően bizalmi kapcsolatok alakultak ki Fodor és Kádár László között, akit Karánsebesen a gimnáziumban tanított, s a legtehetségesebb tanítványának tekintett mindig. Kádár Újpestet feldolgozó

doktori disszertációjához Fodor készítette a fényképeket, többször elkísérte akkor már munkatársát a kutató útra is. Kádár László a megjelent disszertációban meleg szavakkal megköszönte Fodor segítségét, és mindenkor nagyra értékelte munkásságát.

Bulla Béla MTA Könyvtár Kézirattárban lévő hagyatékában nyomon követhetjük a Fodor Ferenc körül zajló mozgásokat, Hantos Gyula Bulla Bélához írt levelei (a válaszok csak korlátozottan állnak rendelkezésre) révén az „egyéni viszonyulásokat”. Hantos nem igen nagy tisztelettel írt volt tanára és munkatársa teljesítményéről, emberekhez való viszonyulásairól, de e tekintetben Hantos is elfogultnak tekinthető. (A szerzőnek korábban lehetősége volt hosszan beszélgetnie Kádár Lászlóval, Rónai Andrással, Kovács Lászlóval a két világháború közötti időszak magyar földrajztudományának belső viszonyairól, személyi kapcsolat- és érdekrendszereiről, s ez alapján alakult ki az a meggyőződése, hogy az időszak személyi kapcsolatrendszere sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt, mint ahogyan azt a Teleki körüli külső és belső körök segítségével 1949-ben Fodor maga megrajzolta a magyar földrajztudomány történetét elemző munkájában.)

Fodor a szorgalmas és céltudatos munka eredményeként anyagilag is gyarapodott. 1931-re felépíttette családi házát (XI. kerület, Ábel Jenő út 31.), melynek nagyságára maga Teleki is fanyar megjegyzéseket tett. Fodor életének tragikus időszakát jelentette 1936, amikor egyetlen fia Ausztriában sibaesetben meghalt. Idegrendszere először rendült meg. Az egyetemi konfliktusok és a családi tragédia idegösszeroppanáshoz vezetett, aminek a következtében Fodor kórházi ideggyógyászati kezelésre szorult. (A későbbiekben a korábinál is érzékenyebbé, sérülékenyebbé vált. Fialat kollégái hajlamosak voltak visszaélni helyzetével.)

Fodor és környezete konfliktusai szélesebb nyilvánosságot kaptak. Hóman Bálint kultuszminiszter a konfliktusokat úgy látta feloldhatónak, ha Fodort vidékre helyezi, formálisan előléptetve. Hóman felajánlotta Fodornak a pécsi tanterületi főigazgatói állást. Felesége ellenezte az állás elfoglalását, Teleki viszont barátilag, de elég nyomatékosan javasolta annak átvételét. Fodor Pécsre került (1939. november 18.), de egyedül. Ingázó igazgató volt, felesége Budapesten maradt. Belecsöppent a magyar és német iskolák belső és egymás közötti vitájába. A legtöbbször diplomatikusan járt el, a magyar iskolai igazgatókkal magyarul, a németekkel németül beszélt, ami a német iskolák körében tetszést aratott, de egyértelműen a kormány oktatási és nemzetiségi politikáját képviselte a közigazgatási munkája során. (Alapvetően a kormány álláspontjának

egyértelmű képviselete miatt fokozatosan megromlott a viszonya a német iskolák igazgatóival.)

1940-ben Cholnoky Jenő betöltötte 70. életévét, s nyugdíjba kényszerült a budapesti földrajzi tanszék éléről. Döntés született a tanszék megosztásáról (természeti földrajzi – emberföldrajzi tanszék). Hóman Bálint megígérte Fodornak az emberföldrajzi tanszéket, de végül (a beadott 12 pályázó egyenkénti mérlegelése után) a sokkal fiatalabb Mendöl Tiborral töltötték be azt, aki Fodorhoz képest akkor még csak alig mérhető tudományos munkássággal rendelkezett. (Cholnoky egyértelműen Mendöl mögé állt.)

A háború kitörése után nem szívesen akart az ország periferiáján, s családjától távol maradni, vissza akart kerülni Budapestre. Egyetemi pozícióban már nem reménykedett, így 1943 februárjában átvette a budapestkörnyéki tankerületi főigazgatói pozíciót. A hivatali munka mellett jelentős tudományos összegző tevékenységbe kezdett. (A nyilas uralom alatt nem láthatta el hivatali munkáját, mert nem támogatta a nyilas hatalmat. A VKM Igazoló Bizottsága 1945-ben ezért minden kétség nélkül igazolta.)

A főváros ostromát házában élte át, kisebb sebesülést szenvedett. A háború után hozzákezdett hivatala újraindításához, a munkafeltételek megteremtéséhez, de erős baloldali politikai támadások érték személyét és a munkáját, illetve korábbi tudományos és oktatáspolitikai tevékenységét. 1946-ban (35 éves állami szolgálat után), saját nyugalma érdekében kérte nyugdíjazását. (A nagy politikai küzdelmek időszakában így Fodor már nem állt konkrétan senkinek sem a szakmai, sem pedig politikai törekvéseinek az útjában. Nyugdíjasként akár „páholyból is nézhette volna” a körülötte lejátszódó folyamatokat, de nem tehetett. Egyrészt rövid időre megfosztották nyugdíjától, másrészt pedig életeleme volt a kutatómunka.)

Fodor Ferenc és a falukutató mozgalom viszonya

Teleki az elsők között ismerte fel, hogy az új országhatárokon belül a föld- és parasztkérdés meghatározó, nemzet történeti jelentőségű ügy. A gazdaság- és társadalompolitikai beavatkozásokon túl (földreform) a tudományos kutatások homlokterébe is be kívánta vonni a falu és a parasztság helyzetének a vizsgálatát. 1924-ben életre hívta a Magyar Szociográfiai Intézetet, melynek vezetője Krisztics Sándor jogászprofesszor lett.

Fodor a kezdetektől fogva ismerte és támogatta a Szociográfiai Intézetben folyó kutatómunkát. A két világháború közötti időszakban írt falukutató művei jelentős visszhangot váltottak ki. A település-életrajzi jellegű Nagyvisnyó-

kötetet 1932-ben Szabó István debreceni történészprofesszor ismertette és méltatta a Századok hasábjain. A szülőfalu (Tenke) „elnemsodort faluként” való elemzése egyfajta településpolitikai tevékenységéhez kapcsolható. Fodornak saját véleménye és elképzelés volt a falukutatás és falufejlesztés kérdéseiben, amelyeket csak vázlatosan jelentetett meg.

1937-ben a Magyar Szemlében jelentette meg *A falumozgalom kritikája* c. rövid cikkét. A cikk első megállapítása már sokakat sértett (hiszen a falukutató mozgalmat „*az enerválódó középosztály gondolkodóbb fiatalsága körében keletkezett*” mozgalomként határozta meg. A fiatalok mozgalmát tiszteletre méltónak és felelősnek tekintette alapvetően, ugyanakkor már a torzulás elemeivel is foglalkozott. Az írás szinte minden törekvésre kiterjedő részletes ismeretek alapján született (ezt nem vitatta senki sem). Fodor a falukutató mozgalom csíráit a cserkészletben találta meg, s véleménye szerint „... *a szociográfiai munka komolyabb kezdeteit Fiatal Magyarország Szociográfiai Munkaközösségének 1934-ben való megalakulása és a Fiatal Magyarország 1934. decemberi szociográfiai különszáma jelentette*” (Fodor 1937, 24).

Teleki 1936 tavaszán egy országos kongresszus megszervezésével kívánt és próbált elméleti, módszertani egységesülést vinni a nagyszámú falukutató csoportosulásba, de ez csak mérsékelten sikerült. A falukutató mozgalom nagyobb része csak a materiális dolgok irányába ment el a kutatás során, s alig fordított figyelmet a lelkiességre, a falu kollektív lelki életére. Fodor azt fogalmazta meg, hogy „... *nem anyagi, hanem szellemi, erkölcsi motívumokon fordul meg a falu tengelyének élete*” (28). Fodor a Pro Christo Diákok Háza falukutató csoportja által elvégzett Kemse-kutatást állította példaképül a többiek elé. Nem lehet úgy menni a magyar fiatalságnak a magyar faluba, mintha Kamcsatkára mennének. A tanulmány befejezésekor Fodor tisztában volt azzal, hogy írásával rendkívül kényes kérdéskört érintett: „*Lehetséges, hogy az elmondottak talán sok oldalról fognak heves ellentmondásokat is kiváltani, főleg nem a múlttól mondott kritika, hanem a jövőre való gondolatok. A magyar társadalomnak azonban fel kell ismernie, hogy egy széleskörű és nagyértékű mozgalom félrecsúszásának veszélyeit elhárítani nemzeti kötelessége. Mert a falukutató mozgalom éppen úgy lehet nemzetépítő, mint nemzetromboló munkává is*” (33).

Fodor jól érezte a kérdéskör társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális szempontból összetett jellegét. A falukutató mozgalom legtöbb áramlata részéről érték kritikák a tanulmányt. Nagy Lajos író a nagy tekintélyű Nyugat folyóirat hasábjain utasította vissza Fodor megközelítésének jelentős elemeit. Volt tanítványainak és munkatársainak egy része is neheztelt rá a cikk miatt.

A Táj- és Népkutató Központ munkájában és az ott tevékenykedő fiatalok kiállításának szervezésében nem vett részt, de úgy látta, hogy Telekinek volt igaza a tanítványaival szemben. Különösen Elek Emil Péter „nyughatatlanságát” tette felelőssé a dolgok politikai irányú „elfajulásáért”.

Összegzés

Fodor Ferenc sorsának, tanári, kutatói, tudósi sorsának alakulásába egyszerre szólt bele a történelem és a nagypolitika, valamint szóltak bele kortársai, geográfus és közgazdász tanítványai. Fodor önálló gondolkodó, kiemelkedő oktató, eredményes tudományos kutató volt. Értékrendileg közel állt, szinte mindenben azonosult Teleki Pállal, akit értékközösségi alapon becsült, s követett sok tekintetben. Fiatalabb kortársai nem igazán tisztelték, nem becsülték, sokkal inkább lenézték: részben „alacsony származása” (pedig a magyar földrajztudományban az alacsony származás nem volt ritka sem korábban, sem pedig a két világháború közötti időszakban), részben pedig a Telekihez kötődő „elvtelen csodálata” miatt. Magánlevelekben, visszaemlékezésekben gyakran megjelent az a kritika, hogy Fodornak „nem volt gyerekszobája”, nincs önálló véleménye, „lohol a kegyelmes úr után”.

Fodor viszonya Telekihez egész ismeretségük (1917–1941), majd Teleki halála után is azonos tartalmú maradt: tisztelte, nagyra értékelte, sőt csodálta Telekit, s ott is önmaga fölé emelte, értékelte, ahol erre sem alap, sem pedig szükség nem volt. Fodor őszinte Teleki-szeretete „visszamenőleg is hitelesedett” 1948 után, amikor Telekit már igazán nem volt érdemes sem tisztelni, sem szeretni, sem felmagasztalni, s Fodor mégsem változtatott véleményén, viszonyán, értékrendjén. Nem változtatott akkor, amikor másokat: „...a féltelen, a gyávaság, vagy hűtlenség, vagy más napok köré bolygósulás, szóval az új világ...”. 1949 után Teleki tagadásra készítetett, inspirált. Lehet, hogy Fodorban a Telekihez fűződő kapcsolatban korábban megjelent a jól felfogott személyes érdek és egyéni boldogulás szempontja is, de 1949 után a Teleki és emléke iránti szolgálat, sőt potenciális önfeláldozás vált meghatározóvá. Fodor saját tudományos teljesítményét is gyakran Teleki árnyékába „tolta”. Többször fogalmazott úgy, hogy Teleki két legfontosabb munkatársa – Fodor Ferenc és Rónai András – Teleki elméleti, filozófiai meglátásait vitte át a gazdasági, illetve a politikai földrajz területére.

Irodalom

- Bátky Zs., Kogutowicz K. (1922): *Kogutowicz zsebtalasa az 1922. évre*. Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztály, Budapest.
- Bulla Béla hagyatéka. MTA Könyvtár Kézirattár, Ms. 5271.
- Fodor F. (1919): A béke-előkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. *Földrajzi Közlemények*, 1–10., 45–47.
- Fodor F. (1930): *Egy palócfalu életrajza. (Nagyvisnyó)*. Athenaeum, Budapest. (Gazdaság-földrajzi Gyűjtemény II.)
- Fodor F. (1937): A falukutató mozgalom kritikája. *Magyar Szemle*, május, 23–33.
- Fodor F. (1941): *Gróf Teleki Pál (1879–1941) rendes tag emlékezete*. Stephaneum Nyomda, Budapest. (A Szent István Akadémia Emlékbeszédei, III.)
- Fodor F. (1942): *A Jászság életrajza*. Szent István Társulat, Budapest.
- Fodor F. (1942): *Az elnemsodort falu*. Athenaeum, Budapest.
- Fodor F. (1946): *A magyar lét földrajza*. Budapest, MTA Könyvtár Kézirattár, Ms. 10739/I. szöveg, Ms. 10739/II. ábrák.
- Fodor F. (1949–51): *A magyar földrajztudomány története*. MTA Könyvtár Kézirattár, Ms. 10455, Ms. 10456.
- Fodor F. (2001): *Teleki Pál. (Egy „bujdosó könyv.”)* Mike és Társa Antikvárium, Budapest.
- Fodor F. (2006): Fodor Ferenc. In: Uő.: *A magyar földrajztudomány története*, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 565–573.
- Fodor F.-né Fenczik V. (1963): *Fodor Ferenc geográfus életének főbb eredményei és állomásai*. MTA Könyvtár Kézirattár, Ms. 10740/78.
- Géczi J. (szerk.) (1998): *Cholnoky Jenő (1870–1950)*. Művészetek Háza Kiadó, Veszprém. (Vár Ucca Tizenhét VI./2.)
- Hajdú Z. (2000): A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés, 1918–1920. *Kisebbségkutatás*, 2., 224–233.
- Kádár L. (1972): A 100 éves magyar földrajzi társaság és jeles képviselői. *Földrajzi Közlemények*, 2–3., 107–117.

- Láng S. (1971): A budapesti tudományegyetem földrajzi intézetének 100 éve – professzorai munkásságának tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 4., 242–247.
- Nagy L. (1937): Baj van a falukutatókkal. *Nyugat*, 6., 465.
- Rátky Z. – Strazmir O. (szerk.) (1932): Fodor Ferenc. In: Uők.: *A magyar legújabb kor lexikona. (Életrajzi adatok.)* A magyar legújabb kor lexikona kiadása, Budapest, 531.
- Rónai A. 1989: *Térképezett történelem*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szabó I. (1932): Fodor Ferenc: Egy palócfalu életrajza. (Nagyvisnyó). *Századok*, 1932, 1–3., 75–79.
- Tilkovszky, L. (2001): Fodor Ferenc és Teleki Pál. A „bujdosó könyv” történetéhez. In: Fodor F.: *Teleki Pál*. Mike és Társa Antikvárium, Budapest, 503–557.